

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ

**Ο ΔΑΝΙΗΛ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ ΩΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ
(ΣΧΗΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ)**

Ιωάννινα 2001

Γρηγόρης Καραφύλλης*

Ο Δανιήλ Φιλιππίδης ως Φιλόσοφος (Σχηματοποίηση της ταυτότητάς του)

Περίληψη

Λογική, θετικές επιστήμες, καθολική γλώσσα, επιστημονική και γλωσσική έρευνα συνθέτουν την αυτόνομη φιλοσοφική παρουσία του ιδιόρρυθμου και μονήρη Θεσσαλού φιλοσόφου Δημητρίου-Δανιήλ Φιλιππίδη. Τα ζητήματα της γλώσσας, της αγωγής και της παιδείας όπως και η αναφορά στους αρχαίους, που πιστοποιεί την αρχαιομάθεια και την προσήλωσή του στην ανθρωπιστική παιδεία, βιώνονται τώρα μέσα από το κίνημα του Διαφωτισμού. Η ανεξιθρησκεία υψώνεται απέναντι στον αποστεωμένο και φανατικό κλήρο, ενώ η αρετή των πολιτών και η αγάπη προς την πατρίδα συνδέονται με τις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης. Νομιναλιστής και αισθησιοκράτης δέχεται την πρωταρχικότητα της λοκιανής εμπειριοκρατίας και την αναλυτική μέθοδο, δίνει προβάδισμα στις θετικές επιστήμες και τη νεωτερική φιλοσοφία, αλλά δεν παραλείπει να ανοιχτεί και στην καντιανή κριτική φιλοσοφία.

Daniel Philippides as Philosopher

Abstract

Demetrius-Daniel Philippides was a lonely and peculiar philosopher. He treated greek and philosophical language, history, translations and brought out philosophical and pedagogical dimension of knowledge. His autonomous philosophical profile is constituted by logic, science, universal language, scientific and linguistic search. The ancients and humanities are associated with Enlightenment. The virtues of citizens and love of their country are related now with French Revolution. Philippides believes that exists trangible world which is related with empirical knowledge of Locke and conceivable world which is related with pure knowledge of Kant. He was a nominalistic and empiricist writer who defended the analytical method, sciences and innovatory philosophy, but didn't forget Kant's Critique philosophy.

* Αναπληρωτής Καθηγητής Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Η παρούσα εργασία έχει ως ακριβή στόχο τη σχηματοποίηση της φιλοσοφικής ταυτότητας του Φιλιππίδη μέσα από την επανάγνωση των υπάρχοντων στοιχείων και τη διοχέτευση των σχετικών πορισμάτων προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση. Στο βιβλίο μας *Η φιλοσοφική προβληματική του Δημητρίου-Δανιήλ Φιλιππίδη στην ευρυχωρία του Ευρωπαϊκού και του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*¹ διεξήλθαμε ευρέως και επισταμένα τη συνολική παρουσία του εκ Μηλεών λογίου μέσα στο πλαίσιο του Διαφωτισμού, ενώ η τωρινή απόληξη συνιστά αναμφίβολα ένα νέο κείμενο μέσα στο οποίο καταγράφονται με σαφήνεια και ακρίβεια τα δομικά στοιχεία που συνθέτουν τη συνοπτική ταυτότητα του Φιλιππίδη ως φιλοσόφου.

Επικουρικό στοιχείο στην εικόνα του Φιλιππίδη αποτελεί η πρώτιστη σημασία που δίνει ο ίδιος στην αρχαιότητα και στον ιστορικό τόπο της καταγωγής του, αλλά και στην απόπειρα της ιστορικής και γλωσσικής ανάγνωσης των πραγμάτων, πέρα από τη φιλοσοφική εμβάθυνση. Αυτός, κατά τη γνώμη μας, είναι ο λόγος για τον οποίο ο Δημητρίους ιερομόναχος σημειώνει στα εξώφυλλα των βιβλίων του ή στις επιστολές του ότι ορμάται *ἐκ τοῦ θεοβαδίστου Πηλίου ὄρουσ² ἢ ἐκ κόμης Μηλιῶν τοῦ Πηλίου ὄρουσ³* και δηλώνεται ως *ὁ ἀποπειρογράφος τῆς Ρουμουνίας⁴* ἢ ως εκείνος που κάνει την *Ἀπόπειρα ἀναλύσεως τοῦ νοουμένου ...⁵*. Σημαντικό στοιχείο που επιβοηθεῖ το σχηματισμό της ταυτότητας του Φιλιππίδη συνιστά και η συμμετοχή του στα μέλη της Φιλικῆς Εταιρείας, όπου καταγράφεται με τον απέριττο τί-

1. *Η φιλοσοφική προβληματική του Δημητρίου-Δανιήλ Φιλιππίδη. Στην ευρυχωρία του Ευρωπαϊκού και του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

2. Αυτός είναι ο υπότιτλος στην πρώτη επιστολή του Φιλιππίδη στον Barbié du Bocage (15-7-1794). Βλ. Δανιήλ Φιλιππίδης- Barbié du Bocage - Ἄνθιμος Γαζής, *Αλληλογραφία (1794-1819)*, εκδ.-σχόλια Αικατερίνη Κουμαριανού, Εστία, Αθήνα 1966, σσ. 237-238 και 274-286.

3. Υπάρχει στο εξώφυλλο των βιβλίων: *Ἡ λογική ἢ αἱ πρώται ἀναπτύξεις τοῦ στοχάζεσθαι ...*, Βιέννη 1801 - *Ἐπιτομή Ἀστρονομίας*, Βιέννη 1803 (χωρίς το κόμης) - *Στοιχεῖα ἢ ἀρχαὶ φυσικοχημικαὶ ...*, (χειρόγραφο).

4. Στην *ἀπόπειρα ἀναλύσεως τοῦ νοουμένου ...*, Λειψία 1817 - *Ἐπιτομή τῶν φιλιππικῶν τοῦ Πομπηίου Τρόγου*, Λειψία 1817 και *Φλόρον Ἐπιτομή τῶν Ρωμαϊκῶν ...*, Λειψία 1818.

5. Πρόκειται για το ομώνυμο ἔργο. Πάντως ως *ἀποπειρογράφος τῆς Ρουμουνίας* καταγράφεται μετά τους δύο τόμους που συνέγραψε για τη Ρουμανία: *Ἱστορία τῆς Ρουμουνίας ἢ ἔκθεσις τῶν κυριωτέρων συμβάντων...*, Λειψία 1816 και *Γεωγραφικὸν τῆς Ρουμουνίας ...*, Λειψία 1816, ἔργα στα οποία δεν δηλώνει το ὄνομά του οὔτε καν ψευδώνυμο.

τλο Δανιήλ Φιλιππίδης, λόγιος.⁶ Επί πλέον η εικόνα που έχουν γι' αυτόν οι άλλοι λόγιοι της εποχής συνεισφέρει στη συμπλήρωση του πορτρέτου του. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι άρχισε ως μαθητής του Ανθίμου,⁷ ότι υπήρξε συσπουδαστής του μετέπειτα Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε',⁸ με τον οποίο ουδέποτε θα έχει φιλοσοφική ή παιδευτική σχέση, ότι για τον Κοδρικά είναι ο σοφώτατος Δανιήλ,⁹ αλλά για τον Κοραή ο περιπαιζόμενος ως ο άστρονόμος και ούρανοβάμων,¹⁰ για τον Ζηνόβιο Πάπ είναι αυτός *δοστις εκατανάλωσεν ίκανούς χρόνους περιερχόμενος εις την Γερμανίαν, Γαλλίαν και Ίταλίαν κτλ, δοστις έχει αναμφιβόλως ιδέας τών επιστημών και τής παιδείας τών φωτισμένων εθνών και τής σοφής Εύρώπης*,¹¹ ενώ η εικόνα της μοναχικότητας και της απομόνωσης από μια ηλικία και πέρα δίνεται δραματικά από τον Άνθιμο Γαζή, ο οποίος προβλέπει γι' αυτόν ότι *θα ψοφήσει εις τές λάσπες τής Βεσσαραβίας*.¹²

Για να ολοκληρώσουμε όμως το πορτρέτο του Φιλιππίδη πρέπει να προβάλουμε και ορισμένα στοιχεία που καθορίζουν το επιστημονικό του προφίλ. Πρώτα-πρώτα το γεγονός ότι ήταν ο ουσιαστικός συγγραφέας της *Γεωγραφίας Νεωτερικής*,¹³ έργο που εγκωμιάστηκε από εγκυρότατους Ευρωπαίους συγγραφείς,¹⁴ ότι υπήρξε *πολυμαθής, πολυϊστορ, μαθηματικός και φιλόλογος* και ότι προσπάθησε με τις μεταφράσεις του να φωτίσει τους Έλλη-

6. Βλ. Ιωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον περί της ελληνικής επανάστασεως*, εν Αθήναις 1859, σ. 415, αρ. 645.

7. Κ. Λιάπης, "Η Μηλιώτικη Σχολή και η βιβλιοθήκη της", ανάτυπο από το *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τ. ΣΤ, Λάρισα 1984, σ. 72.

8. Βλ. Αικ. Κουμαριανού, *Αλληλογραφία ...*, σ. 238.

9. Βλ. Κ.Θ. Δημαράς, "Ο πρώτος μαθητής μου", ανάτυπο από το *Αφιέρωμα στη Μνήμη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Αθήνα 1960, σ. 97.

10. Βλ. Αικ. Κουμαριανού, *Αλληλογραφία*, σσ. 276-277 και σημ. 89-91 για τις επιστολές του Κοραή στον Αλ. Βασιλείου στις οποίες περιέχονται κρίσεις για τον Φιλιππίδη.

11. "Εκ τής πρὸς τὸν Δημήτριον Σχοινᾶν ἐπιστολῆς Ζηνοβίου Πάπ", Μαΐου 20, 1816, *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, τ. ΣΤ' (1816), σ. 212.

12. *Ἐπιστολὴ 18 (13-3-1817)* στον Κωνσταντά, βλ. Β. Σκουβαράς, "Σελίδες από την Ιστορία της Μηλιώτικης Σχολῆς", π. *Ἡώς*, τχ. 92-97 (1966), σ. 275.

13. *Γεωγραφία Νεωτερικῆ* ..., τ. Α. Βιέννη 1791. Εδώ δεν αναφέρονται καθόλου οι Μηλιές ούτε το Πήλιο όρος, αλλά μαζί με τον Κωνσταντά δηλώνονται με το αρχαιότροπο επίθετο *Δημητριεῖς*.

14. Για τον εγκωμιασμό της *Γεωγραφίας* από ξένους επιστήμονες και περιηγητές (Barbié du Bocage, K. Iken, W. M. Leake, H. Holland, J. C. Hobhouse, G. Gervinus, B. Winkler, J. B. Villoison, Malte Brun, M. Hase και Fr. de Pouqueville) βλ. Γρ. Καραφύλλης *Η φιλοσοφική προβληματική του Δημητρίου-Δανιήλ Φιλιππίδη ...*, σσ. 14, σημ. 4, 15 σημ. 5 και 18 σημ. 19.

νες.¹⁵ Σημασία επίσης έχει ότι αυτός, ο εγνωσμένης αξίας λόγιος, υπήρξε μαθητής του Καταρτζή και των Γάλλων ιδεολόγων,¹⁶ στενός φίλος του γεωγράφου Barbé du Bocage¹⁷ αλλά ταυτοχρόνως και προοδευτικός αντίπαλος του Κοραή και γι' αυτό αντιπαθής στους κοραϊστές. Ως άτομο μη ενταγμένο σε ρεύματα ο Φιλιππίδης παρουσιάζει μία ιδιαιτερότητα, η οποία καταγράφεται τόσο στις απόπειρες των συγγραφών του όσο και στον μονήρη τρόπο της ζωής του, που σημειώσαμε ήδη παραπάνω. Ως γνώστης της γενικής φιλοσοφικής γραμματείας της εποχής του επέμενε στο συνδυασμό φιλοσοφίας-επιστήμης και στην προβολή της παιδείας και της αγωγής ως αιχμών που διαμορφώνουν την τάση προς την ηθικότητα του ατόμου. Εν τέλει, όπως προκύπτει από το συνολικό του έργο, προσπάθησε να υπερβεί το πλαίσιο της μεταγραφής των ευρωπαϊκών ιδεών και να πρωτοτυπήσει τόσο στη γλώσσα όσο και στο γενικότερο φιλοσοφικό στοχασμό. Γι' αυτό δικαίως αποτιμάται ως βασικός εκπρόσωπος του Διαφωτισμού στη Νοτιοανατολική Ευρώπη.¹⁸

Όλα τα παραπάνω επικουρικά στοιχεία συνθέτουν την εξωτερική κατά κάποιον τρόπο ταυτότητα του Φιλιππίδη. Αλλά η αποτίμηση του επιπέδου της γνώσης του, όσον αφορά τη φιλοσοφική γραμματεία, και η πρωτοτυπία του στη σχετική έρευνα και συγγραφή προαπαιτεί τη διευκρίνιση του ζητήματος *τι είναι φιλοσοφία* για τους Νεοέλληνες Διαφωτιστές. Ως απάντηση στο βασικό αυτό ερώτημα μπορούμε από τη μία πλευρά να υιοθετήσουμε το αδρό πλαίσιο που έθεσε ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος και το οποίο προβλέπει έπαινο των *νεωτέρων* αλλά και γνώση των αρχαίων, μελέτη των ηθικο-θησκευτικών και πολιτικών έργων, στηλίτευση της αθεΐας και της δεισιδαιμονίας και από την άλλη να τονίσουμε ότι για την εποχή του Φιλιππίδη η νεοελληνική φιλοσοφία είναι η φιλοσοφία του Διαφωτισμού, το σύνολο δηλαδή των πνευματικών φαινομένων της νεοελληνικής ιστορίας που συμβαδίζουν με την προαγωγή του ελληνισμού και έχουν απόληξη την εθνική επανάσταση.¹⁹ Επίκεντρο όμως της νεοελληνικής φιλοσοφίας είναι η έννοια του ιδίου του φιλοσόφου, που συνοδεύεται συνήθως από ένα μαχητικό επίθετο. Αλλά πρέπει να παρατηρήσουμε ότι εδώ δεν βλέπουμε το ριζοσπαστισμό του Ευ-

15. Αντ. Μηλιαράκης, "Δανιήλ Φιλιππίδης και η γεωγραφία αυτού", *Εστία*, τ. ΙΘ' (1885), αρ. 479, σ. 164.

16. Βλ. Αικ. Κουμαριανού, *Αλληλογραφία*, σ. 240.

17 Βλ. Αικ. Κουμαριανού, *Αλληλογραφία*, *passim*.

18. Olga Cicandi, "Daniel Philippiidi: Vérité et Fiction dans la Rédaction de L'Histoire", *Revue de Études Sud- Est Européénes*, V. XXI (1983), N.2, pp. 195-196.

19. Παναγιώτης Κονδύλης, *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι φιλοσοφικές ιδέες*, Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σ. 23.

ρωπαϊκού Διαφωτισμού, όπου ο φιλόσοφος δεν είναι μόνον ο άνθρωπος που παράγει θεωρία και τη μεταφέρει, αλλά και το ζωντανό παράδειγμα της τόλμης στην ελευθερία και την έκφραση της κρίσης. Επί πλέον στην ελληνική περίπτωση ο φιλόσοφος δεν οριοθετείται σαφώς ως πνεύμα παρατήρησης και ακρίβειας που ανάγει τα πάντα στις αληθινές τους αρχές, έχει την πολιτική κοινωνία το μοναδικό του θεό και ο ίδιος είναι ταυτοχρόνως άνθρωπος της δράσης και του στοχασμού. Στις παρατηρήσεις αυτές πρέπει να προσθέσουμε και την κοραϊκή πρόταση για ισοτιμία αρχαίων-νεωτέρων, σύμφωνα με την οποία ούτε η παράδοση παραμελείται ούτε η επίδραση των ευρωπαϊών μειώνεται²⁰, παρά τον προφανή θαυμασμό προς τη Δύση και την αναμφίβολη μετακένωση. Ως νεοελληνική λοιπόν φιλοσοφία πρέπει να θεωρήσουμε και να προβάλλουμε αυτό που οι ίδιοι οι φιλόσοφοι θεωρούσαν ως τέτοιο. Δηλαδή τη θεωρητική θεμελίωση των προβλημάτων του κοινωνικού χώρου, τη μετακένωση των ευρωπαϊκών ιδεών στον ελληνόφωνο κόσμο, αλλά και τα υπομνήματα, τα εγχειρίδια για τη διδασκαλία κλπ. Επί πλέον η νεοελληνική φιλοσοφία βρίσκεται σε στενή συνάρτηση με τη σχολική πράξη, αλλά αυτό δεν πρέπει να μας οδηγήσει στην ταύτιση της φιλοσοφίας με τη γραμματολογία και τη διδασκαλία των φιλοσοφικών μαθημάτων.²¹ Η μελέτη του κοινωνικού χώρου συνυφαίνει ασφαλώς τη φιλοσοφική θεωρία με την ηθικοκοινωνική πρακτική, συνδέει τη φιλοσοφία με την πράξη που υποδείχνει το σκοπό και το νόημα της φιλοσοφίας και αναγνωρίζει στον ίδιο το φιλόσοφο μια κριτική λειτουργία.

Στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο της νεοελληνικής φιλοσοφίας μπορούν να ενταχθούν οι εισαγωγές και οι συμπληρώσεις στις μεταφραστικές προσπάθειες, οι ιστορικές έρευνες καθώς και οι φιλοσοφικές και γλωσσικές αναζητήσεις του Φιλιππίδη που υιοθετούν στην ουσία τον προσανατολισμό του δυτικού Διαφωτισμού και συμβάλλουν στη δόμηση της νεοελληνικής παραμέτρου. Μολονότι οι πρώτες επιδράσεις σ' αυτό το γενικό προσανατολισμό μπορεί να προέρχονται από τον Καταρτζή²², η εξαιτής διαμονή του στο Παρίσι (1790-1794 και 1812-1814) κοντά σε εγκυρότατους δασκάλους επανέθεσε τα προβλήματα ως προς τις πηγές, ενώ η επίδραση της γερμανικής φιλο-

20. Παναγιώτης Νούτσος, *Νεοελληνική Φιλοσοφία. Οι ιδεολογικές της διαστάσεις των ευρωπαϊκών της προσεγγίσεων*, Κέδρος, Αθήνα 1981, σσ 24-26.

21. Ν.Κ.Ψημμένος, *Η ελληνική φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821*, εκδ. Γνώση, τ. Α, Αθήνα 1987, σ. 28

22. Βλ. σχετικά Κ.Θ.Δημαράς, "Ο πρώτος μαθητής μου", ανάτυπο από το *Αφιέρωμα στη Μνήμη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Αθήνα 1960.

σοφίας, την τελευταία περίοδο της ζωής του, και η διαμονή του στη Λειψία τον οδήγησαν στον έλεγχο και των γαλλικών επιδράσεων στα θεμελιώδη ζητήματα του θεού, της ψυχής και της γνώσης, όπως διαπιστώνεται κυρίως από τους πέντε χειρόγραφους κώδικες. Θετικές επιστήμες, καθολική γλώσσα, συνθετική φιλοσοφία, επιστημονική και γλωσσική έρευνα, συνθέτουν την αυτόνομη φιλοσοφική παρουσία του Φιλιππίδη. Τα κοινωνικά φαινόμενα αντιμετωπίζονται με νέα οπτική, όπως και τα ζητήματα της γλώσσας, της αγωγής και της παιδείας, ενώ η αναφορά στους αρχαίους, που πιστοποιεί την αρχαιομάθεια και την προσήλωση στην ανθρωπιστική παιδεία, βιώνονται τώρα μέσα από το κίνημα του Διαφωτισμού. Ο κοινωνικός προβληματισμός του Φιλιππίδη προβάλλει από τη μία τον πατριωτισμό, την ευνομία και ελευθερία και από την άλλη απορρίπτει το δεσποτισμό, τη βαρβαρότητα και τη διχόνοια. Μέσα σ' αυτή την αντινομία, η ανεξιθρησκεία υψώνεται απέναντι στον αποστεωμένο και φανατικό κλήρο, οι αρχές της ελευθερίας, της πολιτικής οικονομίας, της αρετής των πολιτών και της αγάπης προς την πατρίδα συνδυάζονται με τα ιδανικά της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφότητας που προβάλλει η Γαλλική Επανάσταση, μολονότι η προοπτική αυτή βιώνεται από τον Φιλιππίδη με σκεπτικισμό, λόγω αυτών που είδε στο Παρίσι κατά τη διάρκεια της Επανάστασης.

Επιμερίζοντας τώρα τη φιλοσοφική παρουσία του Φιλιππίδη, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι το ζήτημα της γλώσσας κατέχει δεσπόζουσα θέση. Η γλώσσα καλλιεργείται για να λύσει τα προβλήματα της επικοινωνίας και της σαφούς συνεννόησης μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και για να δώσει απάντηση στα προβλήματα της παιδείας²³. Οι εισαγωγές στα έργα του έχουν κατά κανόνα αναφορά στη γλώσσα και την παιδεία και δείχνουν τη διάθεση του Φιλιππίδη να συνδυάσει τα θέματα αυτά με την επιστήμη. Ο Φιλιππίδης πίστευε ότι με τη συστηματική αντιμετώπιση τέτοιων ζητημάτων θα συντελούσε στη διαμόρφωση ανθρώπων με στέρεα γνώση και θετικότητα, ενώ η επιστημονική μέθοδος τόσο στη διδασκαλία και την αγωγή όσο και στη χρήση της γλώσσας θα οδηγούσε σε μια αποτελεσματικότητα που θα περιόριζε τα λάθη. Ο ρόλος της γλώσσας για τον Φιλιππίδη φαίνεται και από τη μεγάλη σημασία που δίνει στην ετυμολογία και στη χρήση του όρου *σημαινόμενον* με την έννοια του περιεχομένου και της σημασίας. Το ουσιαστικότερο όμως είναι ότι ο Φιλιππίδης μέσω του Condillac γνωρίζει τη σημειωτική του Locke, τη γλώσσα δηλαδή των σημείων: όπως σημειώνει αυτολεξεί “ό τρίτος κλάδος

23. G.P.Henderson, *Η αναβίωση του ελληνικού στοχασμού 1620-1830. Η ελληνική φιλοσοφία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, μτφρ. Φ.Κ. Βώρος, Αθήνα 1977, σσ. 285-286.

μπορεί να όνομασθῆ σημειωτική ἢ διδασκαλία τῶν σημείων” και αφού τα πιο συνηθισμένα σημεία είναι οι λέξεις, αρμόζει επίσης να την ονομάσουμε και *λογική*(...).²⁴ Αλλά και στον ίδιο τον Condillac η μελέτη των ιδεών συσχετίζεται με τα σημεία και έτσι θεμελιώνεται η γλώσσα στο πέρασμα από την αίσθηση στο στοχασμό. Οι παραπάνω καταβολές λειτούργησαν για το Φιλιππίδη ως εναύσματα για τον ουσιαστικό και πρωτότυπο έλεγχο της λειτουργίας της γλώσσας στη γνωσιακή διαδικασία, ζήτημα που πραγματεύεται αναλυτικά στο έργο του *Άπόπειρα ἀναλύσεως τοῦ νοουμένου*.²⁵

Ο Φιλιππίδης ακολουθώντας τη βασική θέση του Διαφωτισμού υποστηρίζει τη φυσική ή ζωντανή γλώσσα, γεγονός που το βλέπουμε με τον επιτυχεστερο τρόπο στη συγγραφή της *Γεωγραφίας Νεωτερικῆς*. Η αγωνία του όμως για μια δυνατότητα επικοινωνίας των σοφών και για μια υπέρβαση της γλωσσικής ασυνεννοησίας τον οδήγησαν στην άποπειρα να προτείνει μία γλώσσα που θα ήταν *καθολική ἢ μεθοδική και φιλοσοφική*. Ακολουθώντας αντίστοιχες προσπάθειες ή απλώς υιοθετώντας σχετικές προτάσεις (όπως των Bacon, Descartes Locke, Diderot ακόμη και του Κοραή²⁶) προτείνει ότι η γλώσσα αυτού του τύπου πρέπει να χαρακτηρίζεται από τα παρακάτω: 1. Θα είναι εκφραστική, αποκλείοντας όλες τις λέξεις που δεν έχουν σημασία και δεν είναι εικόνες πρωτοτύπου, 2. Θα είναι ευκολότερη, γιατί θα ακολουθεί την πορεία της γένεσης, πορείας και υπόταξης των εννοιών και ιδεών χωρίς χρεία πολλών γραμματικών και λεξικών, 3. Θα είναι μονιμότερη επειδή θα έχει ως βάση τη φύση. Η γλώσσα αυτή είναι προφανώς ωφέλιμη αλλά και μεθοδική πάντα υπό τον κανόνα ότι “ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι μάθησις ἀλλὰ ὄργανον μόνον μαθήσεως”²⁷. Τέτοια γλώσσα λοιπόν δεν μπορεί να είναι καμιά εμπειρική, ενώ οι προγραμματικές αρχές και τα χαρακτηριστικά της είναι η επιστημονικότητα που προϋποθέτει τη μέθοδο (η μεθοδική γλώσσα βαδίζει με λόγο και τάξη) και οδηγεί στην ευκολία. Ο Φιλιππίδης δίνει λεπτομερείς οδηγίες για τη γενική σύνθεση της φιλοσοφικής γλώσσας, όπως και για τη γλωσσική έκφραση των βασικών εννοιών και υπάρξεων, για τα πρωτεύοντα και δευτερεύοντα νοήματα κλπ²⁸, τηρώντας απαρέγκλιτα τη νομιναλιστική οπτική στη διαχείριση των *καθόλου*.

24. J.Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, IV, cxi, 4. Oxford 1924, repr. 1969 (1690).

25. Βλ. ιδιαίτερα τις σελίδες 1-5, 8-11 και 16-23. Πρβλ και Γρ. Καραφύλλης, *ό.π.* σσ. 259-269.

26. Σχετική βιβλιογραφία με τις προτάσεις και τις απόπειρες των παραπάνω βλ. Γρ. Καραφύλλης, *ό.π.* σσ. 164-166.

27. Δ-Δ Φιλιππίδης, *Άρχή, πρόοδος, άκμή και παρακμή τῶν ἐπιστημῶν*, ..., σσ. ν' και νε'.

28. Γρ.Καραφύλλης, *ό.π.*, σσ 150-154.

Το δεύτερο ζήτημα που παρουσιάζει ενδιαφέρον στη φιλοσοφία του Φιλιππίδη είναι το μεθοδολογικό πλαίσιο και η γνωσιοθεωρητική του οπτική. Το πρώτο εμπεριέχει δύο συνιστώσες: την *αισθησιοκρατία* του Condillac και την *κριτική φιλοσοφία* του Kant. Επί πλέον για την πρώτη λειτουργεί ως θεωρητικό υπόβαθρο ο *λοκιανός εμπειρισμός*, ενώ η αριστοτελική φιλοσοφία είναι σημείο σύγκρισης και αναφοράς και για τις δύο παραμέτρους. Έργα που αντανακλούν την πρώτη οπτική είναι η *Γεωγραφία Νεωτερική* και οι σημειώσεις στις μεταφράσεις της *Λογικής*, της *Άστρονομίας* και της *Στοιχειώδους πραγματείας τής φυσικής*, ενώ στη δεύτερη εντάσσονται οι *Πέντε χειρόγραφοι κώδικες*.²⁹ Η *Απόπειρα αναλύσεως του νοουμένου*³⁰ βρίσκεται ενδιάμεσα. Η φιλοσοφική επίδραση του προκύπτει από την αποδοχή της βασικής του θέσης ότι κάθε κίνηση είναι ενέργεια, κυρίως όμως από την υιοθέτηση της αρχής του ότι οι κρίσεις είναι αισθήματα³¹. Αλλά και στο ζήτημα της ιδεολογίας επηρεάζεται ο Φιλιππίδης από τον Condillac. Τη θεωρεί ως επιστήμη που έχει αντικείμενο τη μελέτη των ιδεών και των γεγονότων της συνείδησης και τη σχέση τους με τα σημεία. Οι θέσεις αυτές του Condillac και κατ' επέκταση του Φιλιππίδη ανακαλούν το λοκιανό υπόβαθρο της εμπειριαρχίας, την οποία προβάλλει και ο Φιλιππίδης, αποδίδοντας ορθά τις αντιλήψεις του Locke για την επεξεργασία των εννοιών, στηριγμένος στη λοκιανή βάση των δεδομένων της αισθητήριας εμπειρίας³². Αλλά και στον διττό επιμερισμό των πηγών της γνώσης φαίνεται να ακολουθεί το λοκιανό πρότυπο, αφού αποδέχεται τη θέση του Locke ότι δύο είναι οι πηγές της γνώσης: *η αίσθηση και η νόηση*.³³ Η σταδιακή τώρα μετατόπιση του Φιλιππίδη, από τον *εμπειρισμό* και την *αισθησιοκρατία* στην *κριτική φιλοσοφία* του Kant δεν σημαίνει βαθμιαία απόρριψη της γαλλικής ή της φιλοσοφίας του Locke. Ιδιαίτερα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι ο Φιλιππίδης δεν ασπάζεται την υποτιμητική εκτίμηση του Kant ότι ο εμπειρισμός του Locke συνιστά "απατηλή εντύπωση ότι τάχα επρόκειτο με μια φυσιολογία του ανθρώπινου λογικού (από τον περίφημο Locke) να τεθεί τέρμα σε όλες αυτές τις διαμάχες (της Μεταφυσικής)"³⁴.

Στους χειρόγραφους κώδικες η σκέψη του γίνεται περισσότερο συστηματική και εκεί επιχειρείται η διερμηνευση των εννοιών της μεθοδολογίας και

29. Για τους τίτλους των έργων βλ. σημ. 3 και 4 στο παρόν.

30. Το έργο αυτό συνιστά μία πρωτότυπη και ταυτοχρόνως ιδιότυπη απόπειρα του Φιλιππίδη.

31. *Λογική*, σ. 77 και σημ. 1, Condillac, *Traité des Sensations*, Fayard Paris 1984, pp. 89-153.

32. J. Locke, *An Essay concerning human Understanding*, I.I.1, I.i.2 και I.i.3.

33. Στο ίδιο, II.i, 2-5.

34. *Χγφ 12*, κεφ. 121-122, σσ. 43-45 και *χγφ 15*, σ. 54 – Πρβλ. I.Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, erster teil, Werke, Band 3, S. 11-12.

της φιλοσοφίας. “Μεθοδολογία [είναι] ή προσδιόρισις τῶν μορφικῶν προϋποθεμάτων ἀνταίου γνωστικότητος καὶ τὸ ἀνταῖον τῆς γνωστικότητος εἶναι ἤτοι γνῶσμα ἢ πρακτόν³⁵. Παράλληλα “φιλοσοφία καθαρὰ [είναι] ἡ ἐνασχολουμένη τοῖς ἐννοήμασι τοῖς προκύπτουσιν ἐκ τοῦ λόγου ἐνεργούντος ἐμπειρικά, ἡ ἐνασχολουμένη οὐ τῇ διατάξει τοῦ δεδομένου ἐκ πείρας, ἀλλὰ τῇ ἐξηγήσει τούτου ἐξ ἀρχῶν ἵνα καταληπτὸν ποιήσῃ”.³⁶ Οἱ ἀρχές αὐτές που υιοθετεῖ ὁ Φιλιππίδης ἀποτυπώνουν καὶ τὴν εἰκόνα τῆς καντιανῆς οπτικῆς σχετικὰ με τὸ πρόβλημα τῶν μεθοδολογικῶν προϋποθέσεων καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἐχομε μίαν κατάθεση ἀρχῶν μέσα ἀπὸ τις ὁποῖες οφείλει νὰ ὀρισθεῖ τὸ πλαίσιο τῆς ἐρευνας καὶ τοῦ ἐλέγχου κάθε γνώσης καὶ κάθε πράγματος. Καθορισμὸς λοιπὸν τῶν ἀρχῶν με τις ὁποῖες θὰ ἐλέγξουμε τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ πρυτανεύουσα μεθοδολογικὴ ἀρχή. Μέσα ἀπὸ τις θέσεις τοῦ Φιλιππίδη ἡ ὄντολογία καὶ ἡ γνωσιοθεωρία προβάλλουν ὡς τὰ δύο πεδία τῆς φιλοσοφίας που καθορίζονται ἀπὸ ἐπιστημολογικὲς καὶ μεθοδολογικὲς ἀρχές.

Ἀλλὰ καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας, ὅπως τὸ ὀρισε ἤδη ὁ Φιλιππίδης, προσεγγίζει ἢ καὶ ταυτίζεται στα τελευταῖα πονήματά του με τὴν κριτικὴν θέση τοῦ Καντ. Οἱ γενικὲς μεθοδολογικὲς ἀρχές που πρέπει νὰ διέπουν τὴν φιλοσοφικὴν ἐρευνα προϋποθέτουν τὴν ἀποδοχὴν τῆς *a priori* γνώσης (“παντὸς ὄπερ ποτὲ ἐκ τῶν προτέρων γινώσκειται”) ἀλλὰ καὶ τῆς *a posteriori* (“καὶ τῆς παραστάσεως”).³⁷ Ἡ καντιανὴ οπτικὴ σὲν ὁποῖα ἀπολήγει ἕνας καταρχὴν αἰσθησιοκράτης, ὅπως ὁ Φιλιππίδης, δὲν ἐξοβελίζει τις ἀρχικὲς του δόξεις, ἀλλὰ τις ἐπανορθώνει καὶ τις συμπληρώνει ἀποδεχόμενος καὶ προτείνοντας τὴν νέα αὐτὴ ἰσορροπία μεταξύ λόγου καὶ ἐμπειρίας.

Εἰδικότερα γιὰ τὴν γνωσιοθεωρία τοῦ Φιλιππίδη, πέρα ἀπὸ ὅσα σημειώσαμε παραπάνω γιὰ τὴν ἐμπειρία, θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε πὼς ἀφετηρία τῆς εἶναι ἡ λοκιανὴ ἀντίληψη ὅτι οἱ πηγές τῆς γνώσης εἶναι δύο: ἡ ἐντύπωση που προκαλοῦν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα στα αἰσθητήριά μας καὶ οἱ διεργασίες τῆς ψυχῆς που συντελοῦνται ἐξαιτίας τους. Ὁ νοῦς εἶναι παθητικὸς, ὅταν ἀπλῶς ἐντυπώνει τις ιδέες τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καὶ ἐνεργητικὸς, ὅταν τις ἐπαναλαμβάνει, τις συγκρίνει, τις ἐνώνει καὶ τελικὰ τις συνθέτει. Ὁ νοῦς ὁμῶς δὲν δημιουργεῖ ιδέες ἐκ τοῦ μηδενός οὔτε ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ μηδενίσει κάποια ἀπὸ αὐτές. Ἀπλῶς ὅλη ἡ δύναμή του συνίσταται σὲν ἀναλυτικὴ καὶ συνθετικὴ τῆς ἐργασίας. Ἡ αἰσθητικὴ ἰκανότητα ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οφείλεται στα νεῦρα τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, τὰ ὁποῖα συνδέονται καὶ

35. *Χγφ* 12, κεφ 126, σ. 60, 1.

36. *Στο ἴδιο*.

37. *Χγρ* 12, κεφ. 126, σ. 60,2.

απολήγουν στον εγκέφαλο³⁸. Σημαντική είναι η αποδοχή της θέσης ότι η αίσθηση της αφής διδάσκει τις υπόλοιπες και ότι τα αντικείμενα βρίσκονται έξω από τα αισθητικά όργανα και όχι μέσα τους. Έτσι η αίσθηση αυτή μας έδωσε την ιδέα του διαστήματος³⁹. Κάθε αισθητό που διεγείρει την αίσθησή μας υπάρχει έξω από μας, γι αυτό και το αποκαλούμε ον. Δεν δημιουργείται από την αίσθηση αλλά συμπεραίνεται από το νου. Τα αισθήματα όμως μας εξωθούν στην ανεύρεση της αιτίας τους στον πραγματικό κόσμο και έτσι από μία άποψη είναι και αυτά πραγματικά⁴⁰. Ο νους για να διευκολυνθεί στην έρευνα των αισθητών έχει καταγράψει τις βασικές ομοιότητές τους, διακρίνοντάς τα σε ζώα, φυτά και ορυκτά, και διαιρώντας τα στη συνέχεια με βάση ορισμένα χαρακτηριστικά σε ιδιαίτερες κατηγορίες, ενώ τα αθροίσματα που ανήκουν στον ίδιο γενάρχη τα ονόμασε γένη. Αυτά δείχνουν τη μεταφορική σημασία σαν να παράγονταν όλα από κάποιο αρχικό, (για παράδειγμα το γένος των συκών από μία αρχική συκή). Με βάση πάντα τις ομοιότητες προχώρησε σε μικρότερα αθροίσματα, τα είδη κλπ. Πέραν από τα αισθητά υπάρχει ο κόσμος των νοουμένων όντων αλλά και ο θεός, το αϊδιον ον, όπως και ο νους ή ψυχή⁴¹. Έξω από αυτά, αν υπάρχουν άλλα όντα δεν μπορούμε να τα γνωρίσουμε, γιατί ο δημιουργός περιόρισε τις γνώσεις μας μόνο στις σχέσεις μας (“έν ταῖς ἡμετέραις σχέσεσι τὰς ἡμέτερας γνώσεις περιορίσαντι”⁴²).

Εμφανέστερη είναι η καντιανή επίδραση στη θέση του Φιλιππίδη ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να γνωρίσει την ουσία των πραγμάτων, αλλά τη γνωρίζει μόνο στο βαθμό που τον αφορούν, ενώ αυτή καθεαυτή είναι άγνωστη και γνωστή μόνο στο δημιουργό. Οι ιδιότητες των σωμάτων εκτείνονται μόνο στα αισθήματα και από κει στα νοήματα. Ο άνθρωπος δεν γνωρίζει την ουσία του, την οποία όμως γνωρίζει ο μεγάλος δημιουργός. Γι’ αυτό πρέπει να περιοριζόμαστε στον αισθητικό και νοητικό τρόπο και στις χρείες τους και να χρησιμοποιούμε τον όρο *αισθητά* αντί του όρου *όντα*. Εν πάση περιπτώσει ένα τμήμα των γνώσεων ανήκει στο νου ο οποίος δημιουργεί ορισμένα υποκείμενα, καθαρά από κάθε ύλη, αίσθηση ή πείρα και κατασκευάζει με αυτά “συστήματα γνώσεων, αιωνίως βάσιμα, αιωνίως ἀληθινά, αιωνίως ἀνανασκεύαστα”⁴³. Τέτοιες γνώσεις είναι οι γεωμετρικές, ενώ ό,τι δημιουργούμε εμείς είναι αμυδρά απεικονίσματα εκείνων, όπως και αυτό που υπάρχει μέσα

38. *Λογική*, σ. 82, σημ.1 και σ. 95, σημ.1.

39. *Λογική*, σ. 98, σημ. 1.

40. *Άπόπειρα* ..., σσ. 153-154.

41. *Άπόπειρα* .. σσ. 158-160.

42. *Άπόπειρα* ..., σσ. 159-160.

43. *Άπόπειρα*, σ. 1.

μας είναι ασθενέστατο και αμυδρότατο απεικόνισμα του “παγκαθόλου και παναιωνίου ἄρχοντος”.⁴⁴ Ένα άλλο τμήμα γνώσεων ανήκει στην εμπειρία και δημιουργείται από τις αισθήσεις που είναι κατηγορήματα στον άνθρωπο και τα υπόλοιπα ζώα. Οι γνώσεις αυτές είναι μεταβλητές, αβέβαιες και ρευστές, όπως και τα αισθητά από τα οποία προέρχονται. Μολονότι, κατά τον Φιλιππίδη, ο εμπειρισμός δεν αρμόζει στην επιστήμη και το επιστημονικό πνεύμα, οι εμπειρικές γνώσεις δεν πρέπει να περιφρονούνται, γιατί με τη θεώρηση και την αναθεώρηση, την προσοχή και τη λογική μπορούν να αναπληρώσουν, κατά κάποιο τρόπο, τις επιστημονικές γνώσεις. Με αυτή τη διαδικασία κατακτήθηκαν και κατοχυρώθηκαν οι υπάρχουσες επιστημονικές γνώσεις.⁴⁵ Συνοψίζοντας λοιπόν στο ζήτημα αυτό, επισημαίνουμε ότι ο Φιλιππίδης διέρχεται δια των απόψεων του Locke - και άρα των αισθησιοκρατών - από τη μια μεριά, και του Kant από την άλλη. Διευκρινίζεται ο αισθητός κόσμος με τον οποίο συνδέονται οι εμπειρικές γνώσεις του Locke και ο νοητός με το τμήμα των καθαρών γνώσεων του Kant. Συνδυαστικός κρίκος παραμένει ο κοινός τόπος των δύο συστημάτων για την αυθυπαρξία του εξωτερικού κόσμου.

Γνωσιοθεωρητικά ζητήματα θέτει ο Φιλιππίδης και στους πέντε χειρόγραφους κώδικες της βιβλιοθήκης των Μηλεών. Εδώ είναι πάρα πολύ ισχυρή η γερμανική φιλοσοφική παράμετρος, εν αντιθέσει προς τους ιδεολόγους⁴⁶ και τον Locke. Το θέμα της γνώσης συζητείται στον κώδικά 12, και ιδιαίτερα τα ζητήματα αίσθησης - νόησης, όπου ο Φιλιππίδης προσπαθεί να αναδείξει μία μυστική οδό της γνώσης στα αριστοτελικά κείμενα, με την οποία θα ανατρέπεται η αποκλειστικότητα του αριστοτελικού ρητού πως οτιδήποτε υπάρχει στο νου προϋπήρχε στην αίσθηση. Θεωρεί ως αρχή του φιλοσοφείν τη θεώρηση των σημείων, ενώ η ανώτερη θεώρηση τους είναι η λογική.⁴⁷ Στον κώδικα 13 συζητεί το πρόβλημα της *a priori* και της *a posteriori* γνώσης με βάση την οπτική του Kant. Δεν δέχεται την απολυτοποίηση της πείρας, ενώ αντιλαμβάνεται το εγώ με βάση τον καθαρό λόγο και θεωρεί την αίσθηση και το λόγο ως υλικό και επεξεργασία του αντίστοιχα, όπως και εκείνος.⁴⁸ Η φιλοσοφία προϋποθέτει το λόγο που ενεργεί εμπειρικά και καταλαμβάνει το δεδομένο εκ πείρας.⁴⁹ Η φιλοσοφία έχει τη βεβαιότητα ότι επιδιώκει τη γνώση

44. *Απόπειρα*, σ. 1, σημ. 1 και 2.

45. *Απόπειρα*, σσ. 3-4.

46. Ρ. Αργυροπούλου, “Η σκέψη των ιδεολόγων στο έργο του Κοραή”, *Πρακτικά Συνεδρίου “Κοραΐς και Χίος”*, τ. Β΄, Αθήνα 1985, σσ. 38-39.

47. *Χγφ. 12*, φ. 7, 9, 18, 34 και 36.

48. *Χγφ. 12*, φ. 36, σ. 41-42 και κεφ. 121, φφ. 43-44.

49. *Χγφ. 12*, κεφ 26, φ. 62, σ. 2.

της αλήθειας, της οποίας ο βίος ανήκει στην ανθρώπινη φύση.⁵⁰ Ιδιαίτερα στο ζήτημα *σώματος και ψυχής* δεν αποδέχεται καμία από τις τότε αντιλήψεις της εποχής (ούτε την *όδον επιρροής* του Ουιγενίου, ούτε την *όδον παραστάσεως* του Descartes, ούτε *την προδιατεταγμένην άρμονίαν* του Leibniz). Αντίθετα ο Φιλιππίδης αποδέχεται την αμοιβαία αντενέργεια ψυχής και σώματος και δεν θεωρεί ικαναποιητικές τις παραπάνω εξηγήσεις, υποστηρίζοντας την αλληλοεπιρροή και την αλληλεπίδραση των δύο στοιχείων, θέση που τον φέρνει κοντά στον Condillac⁵¹. Αλλού δεν αποφεύγει την εμφύχωση του σώματος⁵², την παντοδυναμία του δημιουργού της φύσης και τη θεϊκή σωτηρία⁵³. Ενδιαφέρουσες είναι και οι διευκρινίσεις για τη σχέση *ψυχής και νου*, που ορίζεται διαλεκτικά και κατά τον αριστοτελικό τρόπο. Η ψυχή είναι το κινούν, ενώ ο νους ο αίτιος του ορθώς και καλώς κινείσθαι. Η ψυχή ορμά άλόγως, ενώ ο νους διευθύνει τις ορμές. Ο νους έχει τη συνείδηση της ελευθερίας, ενώ η ψυχή έχει τις ορμές με άλογο και μη συνειδητό τρόπο⁵⁴. Η αντιδιαστολή αυτή δεν υπαγορεύει και την αντιδιαστολή *πνεύματος και ψυχής*. Εκεί οι έννοιες παρουσιάζονται ταυτόσημες.⁵⁵ Η συζήτηση των παρόμοιων προβλημάτων δείχνει ότι σε μεγάλο βαθμό η αριστοτελική φιλοσοφία χρησιμοποιήθηκε από τους διαφωτιστές για να αντιμετωπίσουν το σχολαστικισμό με τα ίδια του τα όπλα. Αυτό επιτυγχάνεται και με την προβολή της εμπειρικής πλευράς της αριστοτελικής γνωσιοθεωρίας.⁵⁶ Υπάρχει όμως και στον Φιλιππίδη μία επιρροή και ένας απεριόριστος θαυμασμός για τον Αριστοτέλη που είναι γι αυτόν “ὁ κόσμος ... καὶ τὸ καύχημα τῆς Ἑλλάδος.”⁵⁷

Η προσέγγιση αυτή του Αριστοτέλη που ήταν και για τους αντιαριστοτελικούς το σταθερό σημείο αναφοράς, περιόρισε, είναι αλήθεια, τη λειτουργία του ως αυθεντίας, μέσω των λογικών κυρίως έργων, την οποία ο μακρὺς μεσαιώνας είχε επιβάλλει ή είχε επιτύχει. Στο χώρο αυτό εισήλθε με δυναμισμὸ ο αγγλικὸς εμπειρισμὸς με την αισθησιοκρατικὴ σημαία του Locke, αλλά κυρίως οι αντιλήψεις των Γάλλων Εγκυκλοπαιδιστῶν που υλοποιούν κατά κάποιον τρόπο τη φιλοσοφία του Locke. Η εμφάνιση και η ισχυρὴ επίδραση της καντιανῆς φιλοσοφίας στη συνέχεια δείχνει ότι ο Φιλιππίδης μπορεί να έχει

50. Χγρ 12, κεφ. 128, φ. 131, σ.2.

51. Λογική, 114.

52. Χγφ. 11, φ. 131, σ.1 και χγφ. 12, φ. 107, σ. 1.

53. Χγφ. 11, φ. 51, σ. 2 και φ. 68, σ. 2.

54. Χγφ 11, φ. 171, σ. 2.

55. Χγφ 11, χφ. 6.

56. Π. Κονδύλης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός ...*, σ. 197.

57. Χγφ. 15, φ. 4, σ. 1.

κριτική στάση απέναντι σε ό,τι υποστήριξε σε όλη του τη ζωή, υιοθετώντας ισχυρά τμήματα κριτικής φιλοσοφίας και να μπορεί να βλέπει το Διαφωτισμό μέσα από τα μάτια του γνωστού ορισμού που έδωσε ο Kant. Ένας παλαιός λοιπόν αισθησιοκράτης μετακινείται προς την οπτική του κριτικού φιλοσόφου, χωρίς να εγκαταλείψει την προηγούμενη σκευή του και χωρίς να σταματήσει την ενασχόληση με τη διαχρονική εικόνα της ελληνικής γλώσσας.

Νομίζουμε εν τέλει ότι με την καταγραφή των επικουρικών στοιχείων, την κατάθεση του επιστημονικού status του Φιλιππίδη αλλά κυρίως με τη διερεύνηση και τη σύνοψη των φιλοσοφικών του αναλύσεων προβάλλει αδρά η φιλοσοφική του ταυτότητα. Η γλώσσα και η γνωσιοθεωρία συνιστούν τις δύο βασικές παραμέτρους της φιλοσοφίας του Φιλιππίδη. Η ζωντανή γλώσσα δεν είναι μόνο μέσο επικοινωνίας αλλά και ένα σύστημα σημείων, ενώ η ακρίβειά της είναι απαραίτητη, γιατί συντελεί στην ορθή γνώση και παιδεία και στην αποφυγή των λαθών. Η περαιτέρω προσπάθεια για την καθολική και φιλοσοφική γλώσσα δείχνει την ανησυχία του Φιλιππίδη για τη δυνατότητα μιας παγκόσμιας συνεννόησης, ενώ η δεύτερη παράμετρος, η γνωσιοθεωρία, καθορίζει σχεδόν όλη τη φιλοσοφική προσπάθεια του Φιλιππίδη. Νομιναλιστής και αισθησιοκράτης δέχεται την πρωταρχικότητα της εμπειρίας και την αναλυτική μέθοδο, δίνει προβάδισμα στις θετικές επιστήμες και τη νεωτερική φιλοσοφία, αλλά δεν παραλείπει να ανοιχτεί και στην καντιανή κριτική φιλοσοφία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αργυροπούλου Ρωξάνη, “Η σκέψη των ιδεολόγων στο έργο του Κοραή”, *Πρακτικά Συνεδρίου “Κοραής και Χίος”*, τ. Β΄, Αθήνα 1985, σσ. 31-46.
- Cicandi Olga, “Daniel Philippi: Vérité et Fiction dans la Redaction de L’Histoire, Revue de Études Sud- Est Européenes, V. XXI (1983), N.2, pp. 195-201.
- Condillac E.B, *Traité des Sensations*, Fayard, Paris 1984.
- Δημαράς Κ.Θ., “Ο πρώτος μαθητής μου”, ανάτυπο από το *Αφιέρωμα στη Μνήμη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Αθήνα 1960, σσ. 96-105.
- Henderson G.P, *Η αναβίωση του ελληνικού στοχασμού 1620-1830. Η ελληνική φιλοσοφία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, μτφρ. Φ.Κ.Βώρος, Αθήνα 1977.
- Kant I., *Kritik der reinen Vernunft, erster teil, Werke, Band 3, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1983.*
- Καραφύλλης Γρηγόρης, *Η φιλοσοφική προβληματική του Δημητρίου-Δανιήλ Φιλιππίδη. Στην ευρωχωρία του Ευρωπαϊκού και του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.
- Κονδύλης Παναγιώτης, *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι φιλοσοφικές ιδέες*, Θεμέλιο, Αθήνα 1988.
- Κουμαριανού Αικατερίνη, (εκδ.-σχόλια), Δανιήλ Φιλιππίδης- Barbie du Bocage-Ανθιμος Γαζής, *Αλληλογραφία (1794-1819)*, Εστία, Αθήνα 1966.
- Λιάπης Κ, “Η Μηλιώτικη Σχολή και η βιβλιοθήκη της”, ανάτυπο από το *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τ. ΣΤ, Λάρισα 1984.
- Locke J. , *An Essay Concerning Human Understanding*, IV, xxi, 4. Oxford 1924, repr. 1969 (1690).
- Μηλιαράκης Αντ., “Δανιήλ Φιλιππίδης και η γεωγραφία αυτού”, *Εστία*, τ. ΙΘ΄ (1885), αρ., 479 σ. 164.
- Νούτσος, Παναγιώτης, *Νεοελληνική Φιλοσοφία. Οι ιδεολογικές της διαστάσεις των ευρωπαϊκών της προσεγγίσεων*, Κέδρος, Αθήνα 1981.
- Πάπ Ζηνοβίου, “Εκ τῆς πρὸς τὸν Δημήτριον Σχοινᾶν ἐπιστολῆς”, *Μαΐου 20, 1816, Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, τ. ΣΤ΄ (1816), σσ. 207-222.
- Φιλήμονος Ιωάννου, *Δοκίμιον περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως*, ἐν Αθῆναις 1859.

- Φιλιππίδης Δανιήλ - Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική...*, τ. Α΄, Βιέννη 1791.
- Φιλιππίδης Δανιήλ, *Ἡ λογική ἢ αἱ πρῶται ἀναπτύξεις τοῦ στοχάζεσθαι ...*, Βιέννη 1801.
- , *Ἐπιτομή ἀστρονομίας*, Βιέννη 1803.
- , *Στοιχεῖα ἢ ἀρχαὶ φυσικοχημικαὶ* (χειρόγραφο με ιδιόγραφα σημειώματα).
- , *Ἀρχή, πρόοδος, ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τῶν ἐπιστημῶν*, Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, τ. Δ (1814), σσ. 18-24, 33-38 καὶ 49-54.
- , *Ἱστορία τῆς Ρουμανίας ἢ ἔκθεσις τῶν κυριωτέρων συμβάντων...*, Λειψία 1816.
- , *Γεωγραφικὸν τῆς Ρουμανίας ...*, Λειψία 1816.
- , *Ἀπόπειρα ἀναλύσεως τοῦ νοουμένου ...*, Λειψία 1817.
- , *Ἐπιτομὴ τῶν Φιλιππικῶν τοῦ Πομπηίου Τρόγου*, Λειψία 1817.
- , *Φλόρου Ἐπιτομὴ τῶν Ρωμαϊκῶν ...*, Λειψία 1818.
- , *Χειρόγραφα*, 11, 12 καὶ 15.
- Ψημμένος Ν.Κ., *Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ το 1453 ὡς το 1821*, τ. Α, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1987.